

УДК 342.951:61

Л. Г. Удовика

доктор юридичних наук,
професор кафедри історії і теорії держави та права
Запорізького національного університету

А. М. Серeda

кандидат історичних наук,
доцент кафедри історії і теорії держави та права
Запорізького національного університету

СУДОВИЙ ЗАХИСТ ПРАВ ПАЦІЄНТІВ: СУЧАСНИЙ СТАН ТА НАПРЯМИ УДОСКОНАЛЕННЯ

У статті здійснено дослідження сучасного стану судового захисту прав пацієнтів та обґрунтовано пропозиції щодо напрямів удосконалення чинного законодавства України. Зроблено висновок, що відсутність у національному законодавстві чітко визначених понять у сфері медичного права обмежує можливості судового захисту прав пацієнтів та зумовлює необхідність розробки та прийняття єдиного нормативно-правового акту, який би чітко регламентував права та обов'язки лікаря, пацієнта, містив класифікацію медичних послуг, порядок та умови їх надання, критерії якості тощо. Таким нормативно-правовим актом є перспективний Медичний кодекс України, необхідність розробки якого зумовлює перспективність подальшого дослідження даної тематики.

Ключові слова: судовий розгляд, пацієнти, медичне право, відповідальність, медична допомога, медичні послуги, законодавство, удосконалення.

Постановка проблеми. В Україні відбувається активний розвиток медичного права як досить нової та перспективної галузі, та водночас зростає кількість звернень громадян до судових органів щодо захисту прав пацієнтів. Це зумовлено підвищенням рівня правосвідомості громадян, їхньої правової активності, покращенням правової поінформованості громадян зі своїми правами у сфері охорони здоров'я, розвитком медицини загалом та розширенням переліку медичних послуг. У результаті ускладнення правовідносин у вказаній сфері часто виникають конфлікти, зумовлені різними інтересами їхніх учасників або порушенням передбачених чинним законодавством правил надання медичної допомоги та медичних послуг.

У відповідності до Конституції України громадянам гарантується право на звернення до суду за захистом порушених прав. Особливої актуальності питання судового захисту прав пацієнтів набуває у зв'язку з проведенням медичної реформи в Україні, яка кардинально трансфор-

мує існуючу систему надання медичної допомоги та інших медичних послуг.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання медичного права та судового захисту прав пацієнтів досліджували у своїх працях такі відомі вчені, як В.Д. Волков [1], З.С. Гладун [2], Я.Ф. Радиш [3], В.М. Рудий [4], С.Г. Стеценко, В.Ю. Стеценко [5], І.Я. Сенюта [6] та інші відомі фахівці, проте питанням судового розгляду справ про захист прав пацієнтів приділена недостатня увага, адже медичне право взагалі тільки нещодавно стало предметом наукових досліджень у вітчизняній юридичній науці.

Метою статті є визначення особливостей та актуальних проблем судового розгляду справ про захист прав пацієнтів та обґрунтування пропозицій щодо напрямів удосконалення чинного законодавства та юридичної практики в даній сфері суспільних відносин.

Виклад основного матеріалу. Прогрес медичної науки й практики, особливо протягом ХХ ст., зумовив можливість лікування ряду дуже складних захворювань,

дозволив людству пізнати й регулювати найтонші біологічні процеси. Водночас, на жаль, далеко не всі досягнення системи охорони здоров'я характеризуються позитивними результатами. Медичні працівники не можуть сьогодні, хоча це й неможливо в принципі, гарантувати обов'язкове видужання, поліпшення якості життя й збільшення його тривалості для хворих людей. Найчастіше такі обставини призводять до непорозуміння й виникнення конфліктів між інтересами пацієнтів і лікарів, що робить імовірним виникнення у подальшому юридичних конфліктів. Істотними проблемами в цьому аспекті є несприятливі результати медичного втручання, дефекти надання медичної допомоги. Особливістю професійної медичної діяльності є наявність досить великої кількості підстав для можливого невдоволення пацієнтів. Навіть найменше відхилення від результатів, які очікує пацієнт, здатне вплинути на виникнення конфліктної ситуації. Коли мова йде про життя і здоров'я, то людська свідомість, емоції перебувають в особливому стані. Помилки можуть траплятися в будь-якій сфері діяльності людини, однак у жодній іншій галузі вони не набувають такого суспільного значення, як у медицині [5, с. 177–178].

Аналіз сучасного стану системи охорони здоров'я в Україні дозволив виявити такі потенційні порушення прав пацієнтів: відмова в наданні медичної допомоги; незаконна вимога оплати наданих медичних послуг, оплата яких не передбачена чинним законодавством, або сплати «добровільних» внесків; спричинення особі фізичної або моральної шкоди внаслідок лікарської помилки; надання неякісних медичних послуг, які не відповідають установленим державним стандартам; здійснення оперативного втручання, трансплантації органів або інших анатомічних матеріалів без згоди пацієнта або його родичів, якщо така згода передбачена чинним законодавством; незаконне поміщення особи до психіатричного лікувального закладу (без її згоди або без наявності підстав вважати особу суспільно небезпечною); порушення права особи на конфіденційність (нерозголошення) інформації про стан її здоров'я (лікарської таємниці); зараження особи небезпечною хво-

робою в процесі надання медичних послуг внаслідок порушення санітарно-гігієнічних умов їх надання; надання медичних послуг особою, яка не має відповідної кваліфікації або ліцензії на здійснення медичної практики, що завдало особі матеріальної чи моральної шкоди; невстановлення або неправильне встановлення діагнозу пацієнту, що потягло за собою визначення неправильного курсу лікування, невиправданих витрат на придбання лікарських засобів, відмову від оперативного втручання або згоду на здійснення оперативного втручання без належних підстав та потреб; образа пацієнта співробітником медичної установи (закладу); вимагання або отримання лікарем або іншим співробітником медичного закладу неправомірної вигоди як умови надання передбачених чинним законодавством безоплатних медичних послуг; відмова лікаря виписати рецепт на ліки, прийом яких передбачений встановленим діагнозом, або виписка рецепту на ліки, прийом яких не зумовлений встановленим діагнозом і не має загально оздоровлюючого ефекту.

Щодо безоплатності медичних послуг, то свою позицію висловив Конституційний суд України, і рішення його є обов'язковим до виконання на території України, остаточним, і не може бути оскаржено [7]. Так, у справі за конституційним поданням 53-х народних депутатів України щодо офіційного тлумачення положення частини третьої статті 49 Конституції України (справа про безоплатну медичну допомогу) від 29 травня 2002 року Конституційний Суд України вирішив, що положення частини третьої статті 49 Конституції України «у державних і комунальних закладах охорони здоров'я медична допомога надається безоплатно» треба розуміти так, що в державних та комунальних закладах охорони здоров'я медична допомога надається всім громадянам незалежно від її обсягу та без попереднього, поточного або наступного їх розрахунку за надання такої допомоги.

Крім того, Конституційний Суд України зазначив, що поняття медичної допомоги, умови запровадження медичного страхування, в тому числі державного, формування і використання добровільних медичних фондів, а також порядок надання

медичних послуг, які виходять за межі медичної допомоги, на платній основі в державних і комунальних закладах охорони здоров'я та перелік таких послуг мають бути визначені законом.

Аналіз термінів «безоплатно» і «медична допомога» в системному зв'язку з іншими аналогічними поняттями, що застосовуються в Конституції України, законах України, міжнародних договорах, надав суддям Конституційного Суду України можливість дійти висновку щодо загального змісту безоплатної медичної допомоги. Він полягає у відсутності для всіх громадян обов'язку сплачувати за надану їм у державних і комунальних закладах охорони здоров'я медичну допомогу як у момент, так і до чи після її отримання. Словосполучення «безоплатність медичної допомоги» означає неможливість стягування з громадян плати за таку допомогу в державних і комунальних закладах охорони здоров'я в будь-яких варіантах розрахунків (готівкою або безготівкових): чи у вигляді «добровільних внесків» до різноманітних медичних фондів, чи у формі обов'язкових страхових платежів (внесків) тощо. Не забороняє вказане положення і можливості надання громадянам медичних послуг, які виходять за межі медичної допомоги (за термінологією Всесвітньої організації охорони здоров'я – «медичних послуг другорядного значення», «парамедичних послуг»), у зазначених закладах за окрему плату. На це вже зверталась увага в Рішенні Конституційного Суду України від 25 листопада 1998 року № 15-рп/98. Перелік таких платних послуг не може вторгтися в межі безоплатної медичної допомоги і відповідно до вимог пункту 6 частини першої статті 92 Конституції України має встановлюватись законом.

На думку суддів Конституційного Суду України, є неприйнятними з позицій припису частини третьої статті 49 Конституції України пропозиції окремих державних органів щодо необхідності встановлення якихось меж безоплатної медичної допомоги у вигляді її гарантованого рівня, надання такої допомоги лише неспроможним верствам населення чи «у рамках, визначених законом» тощо. Це суперечить положенням статті 3, частини третьої статті 22 та низ-

ки інших статей Конституції України. Безоплатна медична допомога, передбачена Конституцією України, повинна надаватись усім громадянам у повному обсязі, тобто задовольняти потреби людини в збереженні або відновленні здоров'я [7].

Таким чином, у процесі судового захисту прав пацієнтів в Україні необхідно виходити з презумпції неоплатності медичної допомоги, тому відмова громадянина від повної або часткової оплати наданих медичних послуг (які охоплюються загальним поняттям медичної допомоги), а також відмова від сплати «добровільних» внесків не є підставою для відмови в наданні медичної допомоги, наданні її не в повному обсязі або виступати причиною (поясненням) неякісного виконання обов'язків лікаря.

Сучасні вчені поділяють думку, що найбільш адекватним і дієвим засобом захисту прав пацієнта в разі незадоволення якістю надання медичної допомоги є судовий захист, основними способами якого є звернення пацієнта з адміністративним позовом на неправомірні дії органів влади, їхніх посадових і службових осіб і звернення пацієнта з позовною заявою в порядку цивільного судочинства. Так, С.Г. Стеценко зазначає, що на сьогодні в Україні створені умови для реалізації пацієнтами як права на медичну допомогу, так і права на оскарження дій медичних працівників у разі виникнення юридичного конфлікту, пов'язаного з наданням медичної допомоги. Кожний зі способів досудового захисту прав і звернення до суду має свої переваги й недоліки, однак варто підкреслити, що у випадку виникнення юридичних конфліктів у сфері медичної діяльності в українського пацієнта сьогодні є досить широкий вибір цивілізованих способів і засобів відновлення порушених прав під час надання медичної допомоги [5, с. 193, 198].

Якщо дії лікаря підпадають під ознаки злочину, пацієнт може захистити свої права в судовому порядку, пред'явивши цивільний позов у процесі кримінального провадження (тоді він буде розглянутий у суді одночасно з кримінальною справою і задоволений або незадоволений одночасно з винесенням вироку), або після

винесення вироку судом. В останньому випадку обвинувальний вирок суду, який набрав законної сили, буде виступати преюдицією в цивільному провадженні, тобто потерпілому – пацієнту – не треба буде знову доводити факт: чи мали місце певні дії або бездіяльність лікаря, та чи вчинені вони саме цією особою, що дозволило встановити вину лікаря у спричиненні пацієнту визначеної шкоди.

Кримінальний кодекс України (далі – КК) містить декілька складів злочинів, пов'язаних із порушенням прав пацієнтів та завданням шкоди їхньому здоров'ю, матеріальної та моральної шкоди. Це, зокрема, ст. 138 КК України «Незаконна лікувальна діяльність» (заняття лікувальною діяльністю без спеціального дозволу, здійснюване особою, яка не має належної медичної освіти, якщо це спричинило тяжкі наслідки для хворого); ст. 139 КК України «Ненадання допомоги хворому медичним працівником» (ненадання без поважних причин допомоги хворому медичним працівником, який зобов'язаний, згідно з установленими правилами, надати таку допомогу, якщо йому завідомо відомо, що це може мати тяжкі наслідки для хворого); ст. 140 КК України «Неналежне виконання професійних обов'язків медичним або фармацевтичним працівником (невиконання чи неналежне виконання медичним або фармацевтичним працівником своїх професійних обов'язків унаслідок недбалого чи несумлінного до них ставлення, якщо це спричинило тяжкі наслідки для хворого); ст. 141 КК України «Порушення прав пацієнта» (проведення клінічних випробувань лікарських засобів без письмової згоди пацієнта або його законного представника, або стосовно неповнолітнього чи недієздатного, якщо ці дії спричинили смерть пацієнта або інші тяжкі наслідки); ст. 142 КК України «Незаконне проведення дослідів над людиною» (незаконне проведення медико-біологічних, психологічних або інших дослідів над людиною, якщо це створювало небезпеку для її життя чи здоров'я); ст. 143 КК України «Порушення встановленого законом порядку трансплантації органів або тканин людини» (порушення встановленого законом порядку трансплантації органів

або тканин людини; вилучення у людини шляхом примушування або обману її органів або тканин з метою їх трансплантації; незаконна торгівля органами або тканинами людини); ст. 144 КК України «Насильницьке донорство» (насильницьке або шляхом обману вилучення крові у людини з метою використання її як донора); ст. 145 КК України «Незаконне розголошення лікарської таємниці» (умисне розголошення лікарської таємниці особою, якій вона стала відома у зв'язку з виконанням професійних чи службових обов'язків, якщо таке діяння спричинило тяжкі наслідки) [8].

Під час судового розгляду справ про порушення прав пацієнтів особливе значення має встановлення фактичних обставин справи (об'єктивної істини), які підтверджуються належними та допустимими доказами.

Згідно зі ст. 57 Цивільного процесуального кодексу України доказами є будь-які фактичні дані, на підставі яких суд встановлює наявність або відсутність обставин, що обґрунтовують вимоги і заперечення сторін, та інших обставин, які мають значення для вирішення справи. Ці дані встановлюються на підставі пояснень сторін, третіх осіб, їхніх представників, допитаних як свідків, показань свідків, письмових доказів, речових доказів, зокрема звуко- і відеозаписів, висновків експертів [9].

Належними є докази, які містять інформацію щодо предмета доказування. Сторони мають право обґрунтовувати належність конкретного доказу для підтвердження їхніх вимог або заперечень. Суд не бере до розгляду докази, які не стосуються предмета доказування (ст. 58 ЦПК України «Належність доказів»). Суд не бере до уваги докази, які одержані з порушенням порядку, встановленого законом. Наприклад, обшук у медичній установі, в кабінеті лікаря, проведений без участі понятих, не буде мати ніякої доказової сили. Обставини справи, які за законом мають бути підтверджені певними засобами доказування, не можуть підтверджуватись іншими засобами доказування (ст. 59 ЦПК України «Допустимість доказів»).

У відповідності до ст. 60 ЦПК України «Обов'язки доказування і подання дока-

зів» кожна сторона зобов'язана довести ті обставини, на які вона посилається як на підставу своїх вимог і заперечень, крім випадків, установлених статтею 61 цього Кодексу. У справах про дискримінацію позивач зобов'язаний навести фактичні дані, які підтверджують, що дискримінація мала місце. У разі наведення таких даних доказування їх відсутності покладається на відповідача. Докази подаються сторонами та іншими особами, які беруть участь у справі. Доказуванню підлягають обставини, які мають значення для ухвалення рішення у справі, і щодо яких у сторін та інших осіб, які беруть участь у справі, виникає спір. Доказування не може ґрунтуватися на припущеннях. Останнє положення має особливе значення для судового розгляду справ про права пацієнтів, адже лікарю досить складно поставити первинний діагноз без проведення додаткових досліджень, аналізів тощо. Первинний діагноз фактично є припущенням, тому особливістю судового розгляду справ про захист прав пацієнтів є відповідь на питання: чи мав можливість лікар поставити пацієнту точний діагноз за наявного інструментарію, без проведення додаткових досліджень? На це питання дає відповідь судово-медичний експерт.

У ряді випадків учасники судового процесу звільняються від доказування певних обставин. Так, згідно зі ст. 61 ЦПК України не підлягають доказуванню обставини, визнані сторонами та іншими особами, які беруть участь у справі. Крім того, не потребують доказування обставини, визнані судом загальновідомими.

Обставини, встановлені судовим рішенням у цивільній, господарській або адміністративній справі, що набрало законної сили, не доказуються під час розгляду інших справ, в яких беруть участь ті самі особи або особа, щодо якої встановлено ці обставини. Вирок у кримінальному провадженні, що набрав законної сили, або постанова суду у справі про адміністративне правопорушення обов'язкові для суду, що розглядає справу про цивільно-правові наслідки дій особи, стосовно якої ухвалено вирок або постанову суду, з питань, чи мали місце ці дії та чи вчинені вони цією особою [9].

До видів доказів у справах про захист прав пацієнтів цивільне процесуальне законодавство відносить: пояснення сторін, третіх осіб та їхніх представників, показання свідка, письмові докази, речові докази, висновок експерта (ст. ст. 62–66 ЦПК України). Особливе значення для судового розгляду справ про захист прав пацієнтів має саме висновок судово-медичної експертизи, адже саме ним установлюється причинно-наслідковий зв'язок між діями лікаря та спричиненими ушкодженнями здоров'я чи смертю пацієнта, завданою йому матеріальною чи моральною шкодою. Якщо відшкодування завданої пацієнту шкоди пов'язано із вчиненням лікарем діяння, що має ознаки злочину, такий висновок має бути категоричним, адже у відповідності до Конституції України та кримінально-процесуального законодавства України всі сумніви у винуватості особи трактуються на її користь.

Важливе значення останнім часом мають такі речові докази, як магнітні, електронні та інші носії інформації, що містять відеозаписи спілкування пацієнта з лікарем. Адже саме в процесі спілкування, проведення огляду лікар ставить діагноз, призначає лікування, виписує рецепт, визначає необхідність оперативного втручання. І саме ця інформація може бути важливим доказом винуватості або невинуватості лікаря в порушенні прав пацієнта, доказом лікарської помилки тощо. Факт вимагання неправомірної вигоди або примушування до сплати «добровільних» внесків за надання медичних послуг також найкращим чином може бути підтверджений за допомогою аудіо- або відеозапису. Тому, враховуючи можливості сучасної техніки, кабінети поліклінік, лікарень, операційні та інші приміщення, в яких надаються медичні послуги, доцільно обладнати стаціонарними камерами відеоспостереження і зберігати відеозаписи протягом тривалого часу. У випадку звернення особи до суду щодо захисту своїх прав і у лікаря, і у пацієнта буде можливість довести наявність або відсутність фактичних обставин, на які вони посилаються, використовуючи збережений відеозапис спілкування з лікарем, надання первинної медичної допомоги та інших медичних послуг.

Не менш важливе значення для встановлення фактичних обставин справи в процесі судового розгляду справ про захист прав пацієнтів мають письмові докази, якими є будь-які документи, акти, довідки, листування службового або особистого характеру або витяги з них, що містять відомості про обставини, які мають значення для справи. Адже історія хвороби, результати обстежень, призначення лікаря обов'язково фіксуються документально в спеціальних журналах та медичній картці пацієнта, тому для суду надзвичайно важливо витребувати оригінали вказаних документів.

За результатами дослідження всіх доказів суд встановлює фактичні обставини справи та здійснює їх правову оцінку. Рішення суду має бути обґрунтованим та неупередженим у будь-якому випадку, проте в справах щодо захисту прав пацієнтів судді мають урахувати суспільний резонанс, який викликають справи даної категорії. Тому судовий розгляд справ про захист прав пацієнтів має здійснюватися з дотриманням принципів публічності та гласності, що зумовлює доцільність здійснення онлайн- трансляції судового розгляду в ЗМІ та в мережі Інтернет. Винятком можуть бути випадки, коли публічний судовий розгляд може зашкодити правам та інтересам учасників судового розгляду у вигляді розголошення конфіденційної інформації (лікарської таємниці) без згоди пацієнта.

Висновки і пропозиції. За результатами аналізу чинного законодавства, теоретичних здобутків у сфері медичного права слід наголосити на необхідності ґрунтовного наукового дослідження особливостей судового розгляду справ про захист прав пацієнтів. Проведений аналіз найбільш поширених видів порушень прав пацієнтів дозволив визначити два основні способи захисту прав пацієнтів у судовому порядку: звернення до адміністративного суду щодо оскарження незаконних актів, дій чи бездіяльності органів державної влади та місцевого самоврядування у сфері медичного права та звернення до місцевого суду загальної юрисдикції із цивільним позовом про відшкодування завданої матеріальної

та моральної шкоди, пов'язаної з порушенням прав пацієнтів, ушкодженням здоров'я чи втратою годувальника в результаті лікарської помилки, розголошення лікарської таємниці, відмови в наданні медичної допомоги та інших медичних послуг тощо.

Відсутність у національному законодавстві чіткого визначення понять «медична допомога», «медичні послуги», «медичне страхування», «безоплатна медична допомога», а також відсутність профільного закону, який би чітко визначав перелік безоплатних та платних медичних послуг обмежує можливості судового захисту прав пацієнтів і зумовлює необхідність розробки та прийняття єдиного нормативно-правового акту, який би чітко регламентував права та обов'язки лікаря, пацієнта, містив класифікацію медичних послуг, порядок та умови їх надання, критерії якості тощо. Таким нормативно-правовим актом є перспективний Медичний кодекс України, необхідність розробки якого зумовлює перспективність подальшого дослідження даної тематики.

Список використаної літератури:

1. Волков В.Д., Дешко Л.Н., Заброцкий В.П. Медицинское право Украины: учебное пособие. Донецк: ДонНУ, 2005. 268 с.
2. Гладун З.С. Адміністративно-правове регулювання охорони здоров'я населення в Україні: монографія. К.: Юрінком Інтер, 2007. 720 с.
3. Радиш Я.Ф. Медичне страхування: навч. посібн.; Національна академія державного управління при Президенті України. К.: НАДУ, 2005. 88 с.
4. Рудий В.М. Законодавче забезпечення реформи системи охорони здоров'я в Україні. К.: Сфера, 2005. 272 с.
5. Стеценко С.Г., Стеценко В.Ю., Сенюта І.Я. Медичне право України: підручник; за заг. ред. д.ю.н., проф. С.Г. Стеценка. К.: Всеукраїнська асоціація видавців «Правова єдність», 2008. 507 с.
6. Сенюта І.Я. Медичне право: право людини на охорону здоров'я: монографія. Львів: Астролябія, 2007. 224 с.
7. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 53 народних депутатів України щодо офіційного тлумачення положення частини третьої

статті 49 Конституції України «у державних і комунальних закладах охорони здоров'я медична допомога надається безоплатно» (справа про безоплатну медичну допомогу) від 29 травня 2002 року, справа № 1-13/2002 № 10-рп/2002. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/v010p710-02>

8. Кримінальний кодекс України від 5 квітня 2001 року № 2341-III. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2341-14/page>

9. Цивільний процесуальний кодекс України від 18 березня 2004 року № 1618-IV. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1618-15/page>

Удовика Л. Г., Серета А. Н. Судебная защита прав пациентов: современное состояние и направления усовершенствования

В статье проведено исследование современного состояния судебной защиты прав пациентов и обоснованы предложения по направлениям совершенствования действующего законодательства Украины. Сделан вывод, что отсутствие в национальном законодательстве четко определенных понятий в сфере медицинского права ограничивает возможности судебной защиты прав пациентов и обуславливает необходимость разработки и принятия единого нормативно-правового акта, который бы четко регламентировал права и обязанности врача, пациента, содержал классификацию медицинских услуг, порядок и условия их предоставления, критерии качества. Таким нормативно-правовым актом является перспективный Медицинский кодекс Украины, необходимость разработки которого обуславливает перспективность дальнейшего исследования данной тематики.

Ключевые слова: судебное разбирательство, пациенты, медицинское право, ответственность, медицинская помощь, медицинские услуги, законодательство, совершенствование.

Udovyka L., Sereda A. Judicial protection of patients' rights: current status and improvement directions

The article is concerned with the current state of judicial protection of patients' rights and substantiates the proposals for improving the current legislation of Ukraine. It is concluded that the absence of clearly defined concepts of medical law in the national legislation restricts opportunities of judicial protection of patients' rights and necessitates development and adoption of a single legal act to efficiently regulate rights and obligations of the physician and the patient, provide classification of health care services, procedures and terms of service, quality criteria, etc. The prospective Medical Code of Ukraine represents such a legal act, since the need for its development provides prospects for further research of this issue.

Key words: litigation, patients, medical law, liability, health care, health care services, legislation, improvement.